

KEREPESZKI RÓBERT

A „NAGY HÁBORÚ” HATÁSA A MAGYAR FELSŐOKTATÁSRA ÉS AZ EGYETEMI IFJÚSÁGRA

THE 'GREAT WAR'S INFLUENCE ON THE HUNGARIAN HIGHER EDUCATION AND YOUTH. The study examines the different effects that occurred as a consequence of the First World War, such as the reduction of student numbers due to enlisting the army, the society's reaction to the increased number of women and Jewish students, the reduced activity of university societies, the loss of territory due to war, the continuous inflation, and the radical right wing's reaction to the lack of stability of the Hungarian youth. These consequences resulted in the increased popularity of the so called association of army brotherhood. To sum up, the author concludes that the Hungarian higher education wasn't well prepared for the war, which in turn resulted in a number of negative consequences in the following decades.

Az 1914 és 1918 között tomboló első világháború kétségtelenül az élet minden területét gyökeresen megváltoztatta. Nem volt ez másképp a korabeli magyar felsőoktatás és egyetemi ifjúság esetében sem, amelyre a „Nagy Háború” több szempontból is súlyos veszteségeket és átalakulást rótt. Önmagában azért is, mert a hazai felsőoktatásnak már 1914 előtt komoly problémákkal kellett szembenéznie. Noha nem volt jellemző a napjainkban tapasztalható tömegoktatás, mégis abból adódóan, hogy – mai szemmel furcsának tűnően – mindössze két ún. „teljes” tudományegyetem működött az országban, Budapesten és Kolozsvárott, elsősorban a főváros felsőoktatási intézménye súlyos helyhiánnyal küszködött az egyre növekvő hallgatói létszám miatt. Ehhez hozzájárult az a fontos tényező is, hogy a 19. és 20. század fordulóján kibontakozó emancipáció hatására az egyetemek kapui – noha lassan és korlátozottan – megnyíltak a nők előtt is. Ezek, illetve más társadalmi és oktatáspolitikai körülmények szükségessé tették a magyar felsőoktatás intézményi szintű bővítését, aminek eredménye – hosszas, évtizedekig elhúzódó közéleti vitákat követően – az lett, hogy 1912-ben törvény született két új tudományegyetem felállításáról Pozsonyban és Debrecenben. A két fiatal intézmény első tanévnyitójára 1914 őszén, tehát a „Nagy Háború” kirobbanása után került sor, ami nyilvánvalóan azonnal rá is nyomta a bélyegét a kezdetekre. Ez a körülmény látványosan mutatja, hogy az első világháború éppen egy átalakítási folyamat közben érte a magyar felsőoktatást, ami értelemszerűen nemcsak megakasztotta, de jelentősen befolyásolta és megváltoztatta azt.¹

¹ Természetesen a korabeli magyar felsőoktatás nem csak a teljes tudományegyetemekből állt. Idesoroljuk még a budapesti Műegyetemet, a gazdasági, jogi és teológiai akadémiákat, illetve bányá- és erdőmérnöki főiskolákat. LADÁNYI Andor, *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében* (Budapest: Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 1969).

Az első közvetlen hatás, ami azonnal a háború kirobbanása után általánosan érzékelhető volt, az egyetemi ifjúságot érintette. Már az 1914/15-ös tanévben jelentősen, mintegy harmadával csökkent a beiratkozott hallgatók létszáma. Ugyanis a nacionalizmustól túlfűtött egyetemi ifjúság ekkor még lelkesen üdvözölte a háborút, és gyakoriak voltak elsősorban a fővárosban a hadba lépés melletti szimpátiatüntetések is, melyekben nagy számban vettek részt a fiatalok. Más kérdés, hogy ezek az események, illetve a frontra utazás lelkesedése gyakran nem őszinte érzelemnyilvánítás volt, hanem bizonyos mennyiségű alkohol elfogyasztásának, illetve egyfajta „*Bandwagon*”-hatásnak az eredménye.² Ugyanakkor beszédes az, hogy az egyetemisták nemcsak ilyen megmozdulásokkal mutatták ki az álláspontjukat: az 1914/15-ös tanév első félévére még mintegy tízezer hallgató iratkozott be a magyar felsőoktatási intézményekbe, azonban a háború első évében a felsőoktatási intézményekben tanuló összes ifjúság mintegy harmada (több mint háromezer fiatal) önként bevonult katonának, amit az alábbi táblázat jól szemléltet:³

Intézmény	1914/15. I. félév	1915/16. I. félév	Apadás	
			Szám	%
Budapesti Tudományegyetem	5409	3882	1527	28,23%
Debreceni Tudományegyetem	354	290	64	18,08%
Kolozsvári Tudományegyetem	1213	703	510	42,04%
Pozsonyi Tudományegyetem	150	147	3	2%
Műegyetem	1804	993	811	44,96%
Jogakadémiák	953	643	310	32,53%
<i>Összesen</i>	<i>9873</i>	<i>6658</i>	<i>3225</i>	<i>32,56%</i>

Ez a körülmény több következményt vont maga után, amelyek hosszú távon is meghatározták a magyar felsőoktatás működését. Az egyik az oktatói munka és a tanulmányok folytatásának megtörése volt, amit a későbbiekben valahogy orvosolni kellett. A háború utolsó éveiben a frontokról visszatérő hallgatók problémáit a felsőoktatási intézmények a „*legmesszebbmenő elnézés elvével*” próbálták orvosolni, illetve ezzel kívánták elősegíteni a visszaintegrálódásukat. Ezalatt elsősorban sűrített féléveket, valamint félévelengedéseket értettek, amelyek viszont gyakran kontraproduktív hatásúak voltak, visszatetszést szültek a tanulóikat rendszeres ütemben folytató hallgatók között, illetve adminisztratív szempontból is kaotikus helyzetet eredményeztek. Szintén a felsőoktatási intézmények vezetőinek hozzájárulásával alakult ki egyfajta „*hőskultusz*” is az

² ROMSICS Ignác, „Az első világháború – 100 év távlatából”, in A „*Nagy Háború*” és emlékezete, szerk. PÜSKI Levente és KEREPESZKI Róbert (Debrecen, 2015), 13–14.

³ VICZIÁN János, *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919*, Felsőoktatás-történeti Kiadványok, Új Sorozat 2. (Budapest: ELTE Levéltár, 2002), 28–30, 43–50.

egyetemen, ami elsősorban az adott intézmény hadba vonult és a frontokon elesett hallgatói körül bontakozott ki. Ennek célja elsősorban az volt, hogy az egyetemen tanuló fiatalok körében fenntartsák a háborús morált, illetve az, hogy a későbbi nemzedék „*hazafias nevelése*” érdekében pozitív példákat állítsanak.⁴

A másik következmény az volt, hogy 1914 és 1918 között ugrásszerűen megemelkedett a zsidó hallgatók aránya, ami azzal is párosult, hogy a különböző fakultások hallgatói keretét az intézmények nőekkel töltötték fel. Különösen érvényes volt ez a kettős hatás a budapesti orvosi karra, ahol a zsidó származásúak aránya már meghaladta az 55%-ot. Ez a folyamat 1917/18-ra érte el a tetőpontját, amikor a magyar felsőoktatásban tanulónak összesen közel 40%-át adták a zsidó hallgatók.⁵ Hasonló látványos emelkedést mutatott a nőhallgatók aránya is: 1914-ben a budapesti egyetemen tanuló hallgatók 11%-a volt nő, két évvel később ez a szám már 27,4%-ra nőtt. Mindez legfeltűnőbbben a jogi karon érzékelhető, ahol a háború kirobbanásának évében a nőhallgatók aránya még csak 2,6% volt, 1916-ban viszont már 11,1%, de a bölcsészkar esetében is látványos a nőekkel történő „*felbővítés*”: 1914-ben a fakultás hallgatóinak közel egyharmada, két évvel később viszont már a fele volt nő.

Mindkét folyamat, a zsidó és nőhallgatók egyetemi felbővülése azonban már a háború éveiben erős ellenhatást is szült. Csak példaként említjük a debreceni egyetem lapját, *Az Egyetemet*, amelynek hasábjain 1916–1917 folyamán éles polémia bontakozott ki a nők felsőoktatási és tudományos életbeli „*térfoglalása*” kapcsán. A nőekkel kapcsolatos korabeli degradáló gondolkodásmód illusztrálására érdemes felidézni az egyik ebben megjelent emancipációellenes vitacikket, amelynek szerzője a következőképpen vélekedett és támasztotta alá érvelését: „*Az a körülmény, hogy néhány tudományos pálya már eddigelé is megnyílt a nők előtt, igazán nem involválja, hogy most már a többire is gondolkodás nélkül rá kell szabadítani őket, sokkal inkább azt, hogy az eddig önkéntesen nyújtott kedvezmények legalább is néhány emberöltön keresztül [!] lehetőleg ne szaporíttassanak. Ha a fekete-kávém fele történetesen az asztalra ömlik, nem öntöm utána haragomban a másik felét is, hanem örvendek, hogy valami mégiscsak maradt belőle, amit zavartalanul szürcsölhetek.*” Majd a nőkről való lesújtó véleményét a következőképpen fejtette ki: „*A nő a jogi pályára már csak azért sem alkalmas, mert a világot éppen nemiségével kapcsolatban periodikusan más szemmel nézi, nem egyszer pedig huzamos időn keresztül beszámíthatatlan, vagy legalább kiszámíthatatlan. [...] A nő egyébként absztrakt gondolkodásra nem is hajlamos. Talentumos nőkről beszélni a legelhamarkodottabb dolog; de zseniálisak kétségen kívül lehetnek köztük, aminthogy a lángelme a két nem között épp oly könnyen oszolhatik meg, mint a téboly.*” Végül azzal zárta a mai szemmel nézve megdöbbentően sovíniszta fejtegetését: „*Ha [a nők] elég szellemi erővel rendelkeznek ahhoz, hogy a legkülönbözőbb életpályákon megállhassanak, úgy minden ellenkezés hiábavaló. De mi*

⁴ Lásd például „Hőseink”, *Az Egyetem* 2 (1915): 21.

⁵ BIHARI Péter, *Lövészárkok a hátszágban: Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon* (Budapest: Napvilág, 2008), 150–164.

férfiak menő udvariasságból ne nyissunk nekik ajtót és ne ajándékozzunk jogokat, amiket máskor és másutt vérrel volt szokás kivívni. [...] Nem akarom mindebből azt következtetni, hogy a nőket most már egyáltalában ne kellene foglalkoztatni, különösen a maihoz hasonló abnormis gazdasági viszonyok között. Csak azt állítom, hogy a szorosan vett tudományos pályákat már eddig is túlon túl módjukban állt elözőnleni. Mondhatni, indokolatlanul. [...] A jogrendszer, a bölcsélet, a fizika és minden egyéb tudományág tégláit a férfi verejtéke tapasztotta össze épületté. Az épületben természetesen nem adott helyet a női szalonnak és piperének. Kívánatos, hogy ezentúl se tegye.”⁶

A férfighallgatók számának apadása egy másik következményt is magával hozott, nevezetesen azt, hogy gyökeresen megváltozott az egyetemi ifjúság egyesületi élete. A világháborút megelőző tanévben csak a főváros egyetemén, főiskoláin és kollégiumaiban 43 ifjúsági egyesület működött, melynek jelentős része segélyegylet volt, a háború és a bevonulások miatt azonban a bevételi forrásaik megcsappantak, több szervezet nem tudta az alapszabályaikban vállalt tevékenységét folytatni, és a társadalmi élet egyesületek által gyakorolt formája jelentősen megtört az egyetemeken.⁷ Szemléletes példája ennek az 1908-ban alakult baloldali Galilei Kör, amelynek nemcsak bővülése, hanem tevékenysége is megakadt 1914-ben, és a későbbiek folyamán nem is „talált magára” a szervezet. Sőt kérészerűtől későbbi történetére épp az jellemző, ami általánosan is az egyetemi ifjúság szervezeti életére, nevezetesen az, hogy 1917/18 folyamán épp a katonaviselt diákok élesztik újjá a munkáját, ám sokkal inkább (a Galilei Kör esetében baloldali) radikális tartalommal.⁸

A „Nagy Háború” mindezek mellett számos más gazdasági és társadalmi hatással is járt. Az egyik a folyamatos infláció, ami jelentősen rontotta nemcsak a felsőoktatási intézmények, hanem a hallgatóság anyagi viszonyait (megjegyzendő, hogy ez a szociális körülmény szintén hozzájárult az egyesületi élet visszaeséséhez, hiszen a tagok jelentős része vált passzívvá vagy lépett ki a szervezetből amiatt, hogy nem tudta a tagdíjakat rendszeresen fizetni). Az egyéb intézményi működést hátráltató körülmények (a szénhiány és a tanintézmények egy részének hadikórház céljaira történő lefoglalása miatti rendkívüli szünetek) mellett érdemes még megemlíteni a legfontosabb szociálpszichológiai következményt, ami az erőszak hétköznapivá válása miatt – különösen a háború végén és után – az egyetemek falai közé is beszabadult. Szemléletes példáját adja ennek Rejtő Sándor műegyetemi rektor, aki egyik beszámoló jelentésében a következőképpen mutatta be a fiatal generáció morális változását: *„A tanév kezdetén sajnosan tapasztaltam, hogy hallgatóink nem kis része a szolgálkkal, sőt a tisztviselőkkel szemben is önkényesen járnak el; amidőn emiatt kérdőre vontam őket, tettük helytelen voltát azonnal belátták, mentségül pedig azt hozták fel, hogy a sokévi hadifogságban, vagy a sokévi harctéri szol-*

⁶ GÁSPÁR Endre, „Nők az egyetemen”, *Az Egyetem* 3 (1916): 5–9.

⁷ VÍCZIÁN, *Diákélet...*, 28–30, 43–50.

⁸ A Galilei Körről lásd legújabban CSUNDERLIK Péter, *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták: A Galilei Kör története (1908–1919)* (Budapest: Napvilág, 2017).

*gálatban kedélyük annyira elfásult s idegzetük annyira zabolátlan lett, hogy a feszélyező rendbe nehezen tudnak beletörödni.*⁹

Az egyetemek falai közé beszabaduló erőszak ekkorra (a háborút közvetlenül követő évekre) már erősen antiszemita színezetet is öltött.¹⁰ Jól mutatja ezt a tanácsköztársaság bukása utáni napokat Budapesten megélő Gaál Jenő műegyetemi professzor naplóberegvezése, amely a következőképpen festette le az egyetemi állapotokat: *„A zsidóság ellen nagy és tevékeny ellenszenv mutatkozik. [...] Borzasztó anyagi és erkölcsi romok mindenfelé. A fiatalság az egyetemi menzában és a műegyetemen veri a zsidó hallgatókat. [...] A nagyobb szabású zsidóüldözés napokig tartott. Annak a főváros sok pontján, de különösen az egyetemek előtt szemtanúja voltam.*”¹¹ Ezt sugallja a Magyarországi Cionista Szervezet Friedrich István miniszterelnökhöz 1919. augusztus 22-én intézett beadványa is, mely szerint *„az izraelita vallású egyetemi ifjúságot más vallású egyetemi ifjúság csoportja a tudományegyetemen és a műegyetemen az előadások látogatásában és tanulmányaik folytatásában akadályozni akarja, azoknak indexjeit és törzslapjait megsemmisíti”, és „a keresztény ifjúságnak a zsidó ifjúsággal szemben tanúsított ezen magaviselete a műegyetemi és az egyetemi tanári karok tudtával (!) nyilatkozik meg.”*¹²

Ezek a rövid idézetek már jól mutatják a háború végi, egyetemeken is tapasztalható morális állapotokat. Nem véletlenül, hiszen a vereség életérzéséből, az összezsugorodó ország tapasztalatából, a szellemi-értelmiségi pályák telítettségéből adódó hatásmechanizmusok együtthatója és eredménye az lett, hogy gyökeresen megváltozott a fiatal generáció politikai gondolkodása, illetve világnézete. Ilyen helyzetben nem véletlen, hogy ennek a nemzedéknek a jelentős része jobboldali radikális irányba sodródott, mert egy ilyen erősen nacionalista, keresztény, kommunizmus- és liberalizmusellenes világnézettől és politikától várták az ország megmentése mellett saját sorsuk jobbra fordulását is. Életérzésüket a Gömbös-kormány sajtófőnöke, majd a későbbi propagandaminiszter Antal István, aki épp a világháború végén jobboldali diákvezérként kezdte közéleti pályafutását, a következőképpen írta le visszaemlékezésében: az ifjúság *„a harcterekről*

⁹ „Rejtő Sándor lelépő rector magnificus beszámoló beszéde az 1920/21. tanévről”, *A M. Kir. József-Műegyetem 1921/22. tanévének megnyitásakor 1921. szeptember hó 25-én tartott beszédek* (Budapest: Pátria, 1922), 11–13.

¹⁰ Megjegyzendő, hogy a zsidóellenesség már a századfordulón megjelent a fővárosi egyetemen, az ún. „keresztmozgalom” formájában. Lásd részletesebben SZABÓ Miklós, *Az újkonzervatívizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)* (Budapest: Új Mandátum, 2003), 184–213, 265–270.

¹¹ GAÁL Jenő, *Élmények és tanulságok* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1940), 553–555. Naplóberegvezések, 1919. augusztus 5. Lásd még „Az egyetemek bezárása”, *Budapesti Hírlap*, 1919. október 2.

¹² „A Magyarországi Cionista Szervezet beadványa Friedrich miniszterelnökhöz (1919. augusztus 22.)”, *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. I. Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921*, szerk. NEMES Dezső (Budapest: Szikra, 1956), 123–125. Hasonló jelenségek Európa számos más országának egyetemlein előfordultak, amiről nemrégiben több aspektust számba vevő tanulmánykötet jelent meg. Lásd *Alma Mater Antisemitica: Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939*, eds. Regina FRITZ, Grzegorz ROSSOLIŃSKI-LIEBE und Jana STAREK (Wien: Wiener Wiesenthal Institut für Holocaust-Studien, 2016).

visszaérkezve igen súlyos, sőt akkor sok tekintetben kilátástalannak látszó szociális helyzetbe került. A veszített háború, a megcsönkített ország, az elszakított részekből ide visszaözönlő s túlnyomórészt ugyancsak az értelmiséghez tartozó fajtestvérek ezrei és ezrei, az idebent pangó s csaknem teljesen leálló gazdasági élet, az infláció és a pénzromlás s a mindezek nyomában járó munkanélküliség és más szociális bajok ennek a fiatalságnak a jövő kilátásait sötét homályba burkolták. [...] Az elhelyezkedés, a kenyérhez jutás, a családalapítás szinte elérhetetlen messzeségben volt számukra – hiszen a legtöbbször még az egyetemi esztendeit sem tudta befejezni, holott nem egy közülük már átlépte a harmincadik életévét is, s a frontokról mint tisztek, harctéri kitiüntetésekkel a mellükön tértek vissza a polgári életbe.”¹³

A radikalizálódás, a nacionalizmus és az antiszemitizmus terjedése új, hagyományok nélküli ifjúsági szervezettípust hozott létre a magyar felsőoktatásban, az ún. bajtársi egyesületeket. A közös frontélmények, az elhagyatottságérzés, az összetartozás-tudat, az azonos világlép, ami magában foglalta a liberalizmus elvetését (ezen belül is a nők egyetemi szerepének korlátozását), az antikommunizmust, a zsidóelleneséget, a nacionalizmust, az irredentizmust, a bűnbakkeresést és az „örsegváltás” gondolatát, szinte törvényszerűvé tették, hogy új szervezeti keretek alakuljanak ki a fiatal, elsősorban katonaviselt értelmiségi generáció számára. Ezek közül az új típusú szervezetek közül a legnagyobb befolyásra, szervezetségre a Turul Szövetség tett szert.¹⁴

A viszonylag hamar országos „hálózattá” bővülő Turul tevékenységét már a kezdeti időszakban is az erőszakos fellépés és hangnem jellemezte. Debrecenben például 1920 júliusában az Egyetemi Tanács két bölcsészhallgató panaszt tárgyalt arról, hogy őket egy Tamássy László nevű joghallgató „a Turul Szövetség nevében megakadályozta az előadások látogatásában, s illetőleg felszólította őket, hogy az előadások látogatásától mindaddig tartózkodjanak, míg a Turul Szövetség őket nem igazolta”. A bölcsészkar akkori dékánja, Rugonfalvi Kiss István az eset kapcsán megjegyezte: „a Turul Szövetségre való hivatkozást oly komoly jellegűnek és egyetemi autonómiánkra nézve oly veszedelmesnek tekintem, hogy annak kérdésével szerény véleményem szerint az egyetemi tanácsnak feltétlenül foglalkoznia kell azon irányban is, hogy vajjon [sic!] a Turul Szövetség [...] alapszabályainak megfelelően járt-e el, amidőn a fennálló törvények és rendeletek ellenére az egyetem ügyeibe avatkozik”. Az Egyetemi Tanács az ügy kivizsgálására háromtagú bizottságot állított fel Szentpéteri

¹³ Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936: Antal István sajtófőnök emlékiratai, szerk. GERGELY Jenő (Budapest: Palatinus, 2004), 369–370. Ez a helyzet nemcsak 1918 őszén, hanem 1919 és 1920 folyamán is jellemezte a magyar felsőoktatási intézményeket. A budapesti egyetemen 1920 februárjában uralkodó hangulatra a következőképpen emlékezett vissza a nagy hatású „harmadik utas” népi író, az akkor elsőéves francia–magyar szakos bölcsészhallgató Németh László: „Pestről, ha jól emlékszem, február végén jöttek az első hírek az egyetem megnyitásáról. [...] Azt hiszem, soha nem rohanta meg még annyi diák a kvesztúra tájékát. Nagy bajszú bácsik, akiket a harcterek tartottak vissza; s magamfajta bajszatlan emberek a friss érettségijükkel.” NÉMETH László, *Homályból homályba*, I. kötet (Budapest: Magvető, 1977), 188.

¹⁴ A Turulról lásd részletesebben KEREPESZKI Róbert, *A Turul Szövetség (1919–1945): Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban* (Máriabesnyő: Atteaktor, 2012).

Kun Béla jogi, Rugonfalvi Kiss István bölcsészkar dékán és Erdős József professzor részvételével, akik kihallgatták Tamássy joghallgatót. Vallomásaiban a következőket mondta: „*Való igaz, hogy 1920. június 7-én vagy 8-án megjelentem [...] a rektori hivatal mellett lévő bölcsészkar teremben – több egyetemi hallgatóval együtt s ezek jelenlétében azt a kérdést intéztem a többiekhez, hogy van-e köztük zsidó. Mire egy hallgató válaszolt, hogy ő zsidó. Ekkor én arra szólítottam fel, hogy addig tartózkodjék az előadások látogatásától, míg arra a Turul Szövetségtől igazolványt nem kap.*” Tamássy elismerte, hogy más alkalommal is felszólította a bölcsészeket, hogy addig ne járjanak előadásra, amíg nem igazolják magukat. Ez az első eset, amikor a debreceni turulisták eltanácsolták a zsidó hallgatókat, ugyanakkor jellemző példa a bajtársi egyesületek más módszerére, hogy a tagok nem a saját karukon, hanem más fakultásokon tevékenykednek, nehogy felismerjék őket.¹⁵ Ehhez hasonló esetek lényegében végigkísérték az 1920-as éveket.

Az 1919/20 során kialakuló, majd megszilárduló új jobboldali rendszer szempontjából ezek az egyetemi bajtársi szervezetek nélkülözhetetlenek voltak: komoly szolgálatot tettek a tanácsköztársaság utáni „*rendcsinálásban*”, segítettek nemcsak a felsőoktatási, hanem a közigazgatási intézmények, minisztériumok elsősorban kommunista érzelmű hallgatóktól, oktatóktól, alkalmazottaktól való „*megtisztításában*”, és döntő szerepet játszottak a későbbiekben a fiatal értelmiségi generáció politikai gondolkodásának, eszmei arculatának alakításában is.

Az előbbieken kifejtett vázlatos áttekintés azt mutatja, hogy a „Nagy Háború” nemcsak egy átalakulási folyamat kezdetén érte a magyar felsőoktatást, hanem több vonatkozásban felkészületlenül is, ami a viláégés elhúzódásából adódott. Részben az átgondolatlan és a hosszú távú következményeket nem mérlegelő döntések, a morális mélyrepülés, a gazdasági visszaesésből és a területi elcsatolásokból adódó súlyos egzisztenciális helyzet lényegében kritikus állapotokat idézett elő a hazai egyetemeken, amit tetőzött az ifjú értelmiségi generáció radikalizálódása is. Mindezt nehéz volt konszolidálni mederbe terelni, ugyanakkor ezeknek a tényezőknek a figyelembevétele a Horthy-korszak számos aspektusának megismeréséhez és megértéséhez is hozzájárulhat.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, VIII.1/a, Egyetemi Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1919/20-as tanév, XXVII. rendes ülés (1920. július 12.) 196. sz. 346, 1372, 1398. etsz.